

Şirvan aşiq məktəbinin dastançılıq ənənələri

Sədaqət Əsgərova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyi. Azərbaycan.

E-mail: Sedaqet_askerova.73@mail.ru

Annotasiya. Aşiq yaradıcılığının ali janrı hesab olunan dastanda bu sənətə xas olan bütün özəl cəhətlər təzahür etmişdir. Şifahi ənənəyə əsaslanan başqa sənət növlərinə məxsus olan kontekst, invariant, improvizə, variant və b. anlayışlar dastançılıq mədəniyyətinin təməl məfhumları sırasına aid edilir. Dastançılıq ənənəsinə xas olan bu anlayışlar “dastançı aşiq” məfhumunun ətrafında cəmləşir. Azərbaycanın aşiq sənəti məktəblərinin içərisində Şirvan aşıqları özünəməxsusluqları ilə fərqlənirlər. Bu fərq şəhər mədəniyyətiylə çöl mədəniyyətinin fərqləri miqyasındadır. Şirvanın aşiq mədəniyyəti muğam sənəti ilə sıx əlaqədardır. Bütün ifalar “pişrəv”lə başlayır. Pişrəvlərin hər biri muğam cümlələrinə ibarətdir. Bu da Şirvanın aşiq məktəbinin şəhər mədəniyyəti ilə sıx bağlılığından xəbər verir. Balaban, zurna, saz və nağara ifası böyük bir ansamblə bənzəyir. Aşiq sözləri aydın tələffüz olunur ki, bu da onları muğam ifaçılığı sənətinə yaxınlaşdırır. Heca vəznində yazılanlar sazla, arzu vəznində yazılanlar isə tar ilə ifa edilir. Şirvan bölgəsində mövcud olan bu qədim incəsənət növü çox böyük rol oynamışdır. Bu məqalədə “Dastan” aşiq incəsənətinin başlıca xüsusiyyəti kimi tədqiq olunmuşdur. Son dövrlərdə Şirvan bölgəsində yaşayan aşıqlar tərəfindən müxtəlif xarakterli şeirlər, əhvalatlar, dastanlar, deyişmələr yaranmışdır.

Açar sözlər: aşiq şeiri, dastan, aşiq məktəbi, Şirvan aşıqları

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 08.10.2021; qəbul edilib – 17.10.2021

Epos traditions of Shirvan ashug school

Sedaqet Askerova

Museum of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: Sedaqet_askerova.73@mail.ru

Abstract. The epos, which is considered to be the highest genre of ashug art, reflected all the peculiarities of this art. Context, invariant, improvisation, variant, etc. belonging to other types of art based on oral tradition. concepts are among the basic concepts of storytelling culture. These concepts, which are inherent in the tradition of epos, revolve around the concept of “narrator ashug”. Among the ashug art schools of Azerbaijan, Shirvan ashugs are distinguished by their peculiarities. This difference is on the scale of the differences between urban and rural culture. Ashug culture of Shirvan is closely connected with the art of mugam. All performances begin with “pişrəv”. Each of the verses consists of mugham sentences. This shows that the ashug school of Shirvan is closely connected with the urban culture. Balaban, zurna, saz and nagara sound like a big ensemble. Ashug words are clearly pronounced, which brings them closer to the art of mugam. Those written in syllable metre are played with saz, and those written in aruz metre are played with tar. This type of ancient art, which exists in the Shirvan region, has played a very important role. In the researched article, “Epos” is studied as the main feature of ashug art. Recently, ashugs living in Shirvan region have created poems, stories, epics and changes of various character.

Keywords: Ashug poetry, epic, ashug school, Shirvan ashugs

Article history: received – 08.10.2021; accepted – 17.10.2021

Giriş / Introduction

Qədim köklərə malik aşıq sənəti Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin ayrılmaz əsas tərkib hissəsidir. Aşıq sənətində poeziya, təhkiyə, musiqi, pantomima, teatr sənəti, rəqs elementləri üzvi formada birləşmişdir. Aşıq şeirinin janrlarından olan qoşma, müxəmməs, ustadnamə, gəraylı, qıfıləndlə birgə, qoşmanın təcnis, həmçinin cığalı təcnis növlərindən ibarətdir. Aşıq havalarından gəraylı, qoşma, bayatı, təcnis və digərləri poetik formalara əsaslanırlar. “Əfşarı”, “Kürdü”, “Kərəmi”, “Yanıq Kərəmi”, “Dilqəmi” ki-

mi aşıq havalarının müxtəlif variantları mövcuddur.

Aşıq sənəti üçün xüsusi keyfiyyət xüsusiyyətləri məxsusdur ki, bunlar da milli irs olaraq Azərbaycanda peşkar formalı bəstəkarlıq yaradıcılığının əvəzolunmaz, mühüm mənbəsi hesab olunur. Bu irs stat xarakterli deyil, çox taktla, yerində intonasıya, səciyyəvi səslenmələr, metroritməndə istifadə edir. Bu, təbiidir, çünki aşıq sənəti Azərbaycanın mədəni aləminin ruhunda, qanıdadır.

Əsas hissə / Main Part

Xalqın mədəni inkişaf səviyyəsi və tarixi dəyəri həmin xalqa mənsub olan yaradıcı şəxsiyyətlərin yaradıcılıq fəaliyyət nəticələriylə müəyyən edilir. Təbii ki, Azərbaycan xalqının əsas yaradıcılıq istiqamətlərindən biri çoxəsrlik aşıq musiqisində təzahür edilir. Bu incəsənət növündə musiqi, rəqs, poeziya, ifaçılıq sintezi özünü büürə verir.

Aşıq sənəti X və XII əsrlər ərzində yeni bir ictimai sənətin təzahürü olaraq formalaşdı, mədəni və tərbiyə vasitəsinə çevrildi və cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni sahələrində əhəmiyyətli rol oynamadı. Azərbaycanda estetik düşüncə əhəmiyyətini qoruyaraq sadə xalq arasında musiqi təfəkkürünün fəlsəfi mədəniyyətinin elçisi oldu, dahi mütəfəkkir Nizami Gəncəvi kimi bir poetik və fəlsəfi fikir dahisinin irsini təbliğ etdi. Aşıq sənəti bütün xalqın musiqi və yaradıcı düşüncəsində ictimai əhəmiyyətini hələ də qoruyub saxlayır. Mənbələri əsərlərində böyük uğur və dəqiqliklə istifadə edən müasir peşkar bəstəkarlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Azad Nəbiyevin “Azərbaycan aşıq məktəbləri” adlı əsəri aşıq sənətinin tədqiq edilmiş sahəsində fundamental elmi-nəzəri tədqiqatlardandır. Bu əsər ölkəmizin demək olar ki, bütün bölgələrini, aşıq məktəblərini, xüsusiyyətlərini, fərqliliklərini əhatə edir. Müəllif Şir-

van, Zaqatala, Anadolu, Təbriz, Qarabağ, Göyçay məktəblərindən, aşıqlardan, aşıqların yaşayış yerlərindən, yaradıcılıq proseslərinin üslublarından, metodlarından bəhs edir. Ancaq, tədqiqatçı Nəbiyev Azad bu qənaətə gəlir ki, bölgənin yetkin aşıq məktəblərində aşıq sənəti həmişə bədii təsir gücüylə xalq yaradıcılığının mənbəyidir, həmçinin insan həyatı kimi sonsuz problemlər ilə üzləşir. Əslində, alim aşıq sənətinin nəinki xalqın istəklərini təzahür etdiyini, həmçinin xalq sənətinin mənbəyi kimi xalqın spesifik mədəniyyətinin formalaşmasına güclü təsir göstərdiyi və ilham mənbəyi rolunu oynadığı qənaətindədir.

Aşıq sənəti Azərbaycanın xalq mühitində yaradılmış şifahi xalq yaradıcılığının bir musiqi növüdür və təsir, populyarlıq və mükəmməllik cəhətdən bənzərsiz bir təzahürdür – musiqi improvizatorunun, mətnlərin və şeirlərin müəllifi olduğu kiçik bir tamaşadır. Bu bədii yaradıcılıq formasının kökləri xalqımızın dərin tarixinə, mövcudluq təcrübəsinə dayaqqları və həyatın özündən zənginləşir. Aşıq musiqisinin mövzuları həyatın özü kimi çox rəngarəngdir – xalqın azadlıqsevərliyi, oğul və qızların qəhrəmanlığı, onların cəsur əməlləri, səciyyəvi milli xüsusiyyət kimi düzgünlük, xeyirxahlıq və alicənablıq, mədəni dəyərlər kimi və s.

Akademik Həmid Araslı klassik Azərbaycan aşıq lirikası barədə demişdir: “Orta əsrlərdə in-

sanların azadlıq uğrunda mübarizəsinin ilkin mərhələlərində ruh dünyasında, ürək dünyasında azadlıq bərabərlik, sevgi əks olunur”.

Ozan, Dədə və Ustad kimi müasir aşıqlar orta əsrlərdə sufi dünyagörüşünün yorulmaz təbliğatçıları olsalar da, təsəvvüfün ilahi ideali tədricən həqiqi estetik ideala çevrildi. Zaman-zaman sufi takkallarının, zəviyələrinin və ocaqlarının məhv olması səbəbindən Azərbaycan aşıq sənəti bir vaxtlar mövcud olan mistik bir ritual yerinə yetirmək funksiyasını itirir və təmiz sənətkar olur. Ancaq təsəvvüf fikirləri unudulmamış və bu gün müasir aşıqlarımızın yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Həm Şərqdə, həm də bütün dünyada dahilər yurdu kimi tanınan Şirvan həm də zəngin folkloru ilə tanınır. Burada doğulan hər kəs layla ilə göz açır, oxşama, bayatı, nazlama ilə ayaq açır, el nəğmələriylə dil açır, dastan, nağılla böyüyür, hikmətli sözlərlə müdrikləşir, ağı ilə dünyadan köçür. Elə bu səbəbdən də Şirvan torpağı nağıllar, bayatılar, atalar sözləri, dastanlar, lətifələrlə zəngindir.

Şirvan aşıq məktəbinin coğrafi-mədəni sima kəsb etməsində əsasən tarixi siyasi şəraitin çox böyük rolu olmuşdur. Şirvanın şahlarının siyasi müstəqilliyə can atması Şirvandakı aşıq sənətinin sabit məhəlli sərhədlər daxilində fəaliyyətini təmin edərək onun özünəməxsusluğunu qorumuşdur. 9-cu əsrdə Şah İsmayılın “Mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan” dövləti yaratmaq məqsədilə atdığı addımlar, əsasən Şirvana olan münasibətdə demoqrafik səciyyəvi siyasət yürütməsi Şirvan regionunun aşıq mühitinin ifaçılıq cəhətdən Qarabağ-Təbriz aşıq zonasına yaxınlaşmasına səbəb olmuşdur. Şirvan aşıqlarının başqa aşıq məktəbləri nümayəndələrindən özünəməxsusluğu, fərqliliyi onun muğam sənətiylə sintezindədir. Xanəndə özünün kiçik ansambllı kaman, qaval və tar üçlüyü, aşıq isə balaban, nağara və saz üçlüyüylə ayrılıqda fəaliyyət göstərsə belə, sonralar bir-birinə yaxınlaşmış və qaynayıb-qarıxmış, doğmalaşmışdır, həmçinin böyük bir ansambl formasında formalaşmışdır. Get-gedə müasirləşən ansambllarda balabançıdan, nağaraçıdan, aşıqdan başqa, ayrıca olaraq zurnaçı, qoşa nağaraçı, xanəndə də fəaliyyət göstərmişdir. Şirvan aşıqlarının 15-17-ci əsrlər üzrə dostu Şirvani, Aşıq Rüstəm, Aşıq İbad,

Aşıq Saleh, XIX-XX əsrin I yarısı üzrə Aşıq Mürsəl, Aşıq Soltan, Baba Rəxşan, Aşıq Qənimət, Aşıq Daşdəmir, Aşıq Cəlal, Aşıq Zeynalabdin, Aşıq Şamil, Aşıq Bilal, Aşıq Abbas, 20-ci əsrin II yarısından sonrakı dövrdə Aşıq Pirməmməd, Aşıq Şakir, Aşıq Əhməd, Aşıq Qurbanxan, Aşıq Ağalar, Aşıq Bəylər, Aşıq Pənah, Aşıq Xanmusa, Aşıq Məmmədəğa, Aşıq Xanış, Aşıq Şərbət, Aşıq Barat, Aşıq Yanvar, Aşıq Mahmud, Aşıq Rza və digərlərinin sənət irsi müəyyən qədər öyrənilmişdir. Bu sənətkarların əldə edilən şeirlərində yaşamış olduqları dövrün ab-havası, ölkəmizin füsunkar gözəllikləri özünün poetik ifadəsini tapa bilməmişdir.

Şirvan aşıqlarının yaratdıqları, bəstələdikləri saz havalarının sayı 20-dən çoxdur. “Şəngəli”, “Peşrov”, “Əlicadi”, “Sarıtorpaq şikəstəsi”, “Şirvan şikəstəsi”, “Qara qafiyə”, “Qobustani”, “Qocaman şikəstə”, “Ordubadi”, “Gəraylı”, “Cığdan çıxmaq” və digər aşıq mahnılar əsrlər boyu Şirvan məclislərinin bəzəyi olmuşdur.

Bu qədim ərazidə 13-cü əsrdən bəri 500-dən çox aşıq və 250-dən çox xalq şairinin yaşadığı müəyyən edilmişdir. Əsərləri az-çox bizzə gəlib çatanlardır. Kim bilir, Şamaxının dəfələrlə viran qoyan zəlzələlər, saysız-hesabsız müharibələr, basqınlar, 1905-1918-ci illər qırğınları, 1920, 1930-1937-ci illərdə yandırılan şəxsi arxivlər nəticəsində, mollaxanların mədrəsələrin və kitabxanaların, neçə şairin, dərvişin, aşığın adı əbədi unuduldu, əlyazmaları məhv edildi [15].

Qədim dövrlərdən aşıqlar xalqın ən hörmətli ağsaqqalı, məsləhətçisi və dostu hesab edilirdi. Həmişə insanlar arasında həyat təcrübəsi çox olanlar, məlumathlı insanlar, dövrünün və ətrafının müdrik sənətkarları idilər. Xalqımızın çoxəsrlik tarixi, xarici düşmənlərə qarşı mübarizəsi, iş şəraiti, toyları, düyünləri rəngarəng bədii boyalarla aşıq sənətində öz əksini tapmışdır [10, s.5].

Aşıq sənəti sinkretikdir. Musiqi, nəsr, rəqs, şeir, pantomima və teatr sənəti elementlərini özündə birləşdirir. Yəni aşıq yaradıcı, ifaçılıq, pedaqoji əsası birləşdirir. Bu keyfiyyətləri özündə birləşdirən və şagirdlərə təhsil verən sənətkarlara aşıq ustası deyilir.

Sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə əsasən aşıqlar 3 yerə ayrılır:

- Ustad aşıqlar – sinkretik aşiq söz-saz sənətinin ən parlaq şəxsiyyətləri kimi özündə bəstəkarlıq və şairlik istedadı, çalğıçı, aktyor, kamil müğənni və hətta rəqs sənətkarlıqlarını və ən başlıcası, müdrik və təcrübəli ustadlığı birləşdirir;

- İfaçı aşıqlar – qədim söz-saz ənənələrini yaşadan, onu xalq arasında yaymaq vəzifəsi olan sənət ustalarıdır. Azərbaycan xalqının folklorunun qorunması, onun inkişafında onların böyük xidmətləri vardır;

- Şair aşıqlar – aşiq sənətinin şeirlərini yaradan, xalq şeirinin inkişaf etməsində xidmətləri olan söz ustalarıdır.

Aşiq şairləri şeirlərində həmişə ənənəvi havaya söykənirlər. Bu, bu ayələrin aşiq ifaçıları tərəfindən ifa olunmasına və oxunmasına imkan verir. Aşiq sənətinin əsas cəhətlərindən biri də ənənələrin şifahi ötürülməsidir. Aşıqlar nəinki tanınmış əsərləri ifa edir, həm də ona yeni imkanlar gətirir, onu təkmilləşdirir və beləliklə onun yaradıcılarından biri olurlar. Aşiq yaradıcılığının əsas janrları dastanlardır [14].

Aşiq sənəti aşiq ustalarının şifahi bacarığı ilə şagirdlərinə nəsilən-nəslə ötürülən peşakar bir sənətdir. Beləliklə, müxtəlif bölgələrdə aşiq məktəbləri formalaşdı, aşiq mühiti yaradıldı. Göyçə, Təbriz, Borçalı, Tovuz-Qazax, Gədəbəy, Urmiya, Şirvan aşiq məktəbləri qədim ənənələrini nəsilən-nəslə ötürmüşlər. Aşiq sənəti ilə muğam arasında üzvi bir əlaqə var. Tarixi inkişaf zamanı bu iki sənət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub.

Aşiq sənətinin mükəmməlliyini göstərən cəhətlərindən biri də dastanların yaranmasıdır. Dastan müxtəlif xalqların ədəbi, bədii, sosial və fəlsəfi düşüncəsinin bir çox aspektlərini fərqli tarixi bölmələrdə əks etdirən yaradıcı bir sahədir. Azərbaycan xalqı da daxil olmaqla, türk xalqlarının şifahi irsi, söz sənəti, dastanı dünya irsində xüsusi yer tutur [2, s.5]. Zəngin ənənələri olan Azərbaycanın aşiq sənətində əsrlər boyu nağılcılıq mədəniyyəti formalaşmış, "Oğuznamə", "nağıl", "oğlan", "hekayə" və s. Fərqli zamanlarda fərqli adlarla ortaya çıxan dastan janrının uzun bir tarixi var. Dastan çoxhissəli ədəbi və musiqi əsəridir. Dastanın məzmunu nağıl şəklində ifadə olunur, qəhrəmanların monoloqları mahmı epizodları ilə verilir.

Azərbaycan dastanları mövzu etibarı ilə əsasən məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanları kimi təsnif olunur. "Qara Məlik", "Koroğlu", "Kitabi-Dədə Qorqud", "Qaçaq Nəbi", "Səttarxan" "Qaçaq Kərəm" və s. qəhrəmanlıq dastanlarında xalqımızın mübarizəsi, tarixi keçmişini başqa-başqa qəhrəmanlıq səhifələri özünün yüksək bədii inkasını tapmışdır. "Koroğlu"da XVI-XVII, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında VII-X, "Qatır Məmməd" və "Səttarxan" dastanlarında isə XX əsrə məxsus tarixi hadisələr dastançılıq ənənəsinə uyğun şəkildə təsvir olunmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin "milli varlığımızın ən mötəbər mənbəyi" kimi dəyərləndirdiyi "Dədə Qorqud" dastanı və yenilməzliyini, cəngavərliyini və qəhrəmanlığın simvolu olan "Koroğlu" dastanı dünyaya təqdim olunan mədəniyyətdir.

Ozan-aşiq mədəniyyətinin mükəmməl nümunələri olan "Koroğlu" və "Dədə Qorqud" dastanları milli dövlətçilik, vətəncilik, qəhrəmanlıq düşüncə və duyğusu, ana yurdun birliyi, toxunulmazlığı, bütünlüyü olan aşiq sazından və qopuzundan boy göstərən tarixi-millî kimliyimizin yəni təzahürüdür [9, s.3]. Azərbaycan aşiq sənətində "Koroğlu" dastanının xüsusi ənənəvi havaları ("Cəngi Koroğlu", "Bozğu Koroğlu", "Döşəm Koroğlu", "Nəfəşəkəmə Koroğlu", "Koroğlu müxəmməsi" və b.) mövcuddur. Zil səslə oxunan "Koroğlu" havalalarının mükəmməl ifaçıları xalq arasında "koroğluxan" deyərək adlandırılır. Məşhur koroğluxanlardan olan Hüseyn Bozalqanlımın yetirməsi Ələkbər Ələsgərovun məlumatına əsasən, keçmişdə "Koroğlu" qolları ifa olunarkən sadəcə, bu dastana məxsus havalər oxunmaldı.

Azərbaycan aşıqlarının dastan yaradıcılıqlarının böyük hissəsini məhəbbət dastanları təşkil edir. "Novruz-Qəndab", "Əsli-Kərəm", "Aşiq Qərib" və "Tahir-Zöhrə" kimi məhəbbət dastanları nümunədir. Təbii ki, 19-20-ci yüzillərdə yeni tarixi şəraitə müvafiq olaraq dastanların strukturunda, onların mövzu dairəsində xüsusi dəyişikliklər müşahidə edilirdi.

Dastanı başlamadan əvvəl aşıqlar 3 ustadnamə oxuyur. Abbas Tufarqanlı, Qurbani, Xəstə Qasım, Aşiq Ələsgər, Aşiq Alın və başqa məşhur ustad aşıqların tərbiyəvi, fəlsəfi fikirlər ilə

zəngin ustadnamələri oxunarkən onların da xətirəsi yad olunur.

Vurğulamaq lazımdır ki, dastanın başlanğıcında hər aşiq məktəbinin müəyyən tarixi-mədəni amillərdən əmələ gələn özünəməxsus musiqi qurumu təşəkkül tapıb. Belə ki, Göyçə aşıqlarının aparmış olduğu məclislər əksərən ustad aşıqların şeirlərinə ithaf olunaraq oxunan "Təcnis", "Sallama gəraylı", "Divani" havalarıyla başlanır ki, bu, həmin aşiq məktəbinin klassik aşiq sənətiylə sıx bağlılığına, zəngin poetik ənənələrinə sahib olmasına dəlalət edir. Gəncəbasar aşiq zonasının nümayəndələri isə ustadnamələri "Təcnis", "El havası", "Divani" havalarıyla ifa edirlər. Göstərilmiş aşiq mühitliylə müqayisə edildikdə Şirvan aşıqları tərəfindən aparılmış məclislərin başlanğıcının musiqi düzümü dəyişikliyə malikdir. Belə ki, Şirvan məktəbi aşıqlarının məclislərində I ustadnamə "Pişro" havası ilə ifa edilir, II ustadnamə oxunmur, sadəcə söylənilir, III ustadnamədə "Şikəstə" növü istifadə olunur.

"Dastançılıq" anlayışının əhatələdiyi janrlardan biri də qaravəllidir. Bəzi hallarda 2-3 gecə söylənilən bir çox dastanların ifa edilməsi zamanı əsas süjet xəttiylə əlaqədar olmayan qaravəllilərə, intermediya səciyyəli qaravəllilər deyilirdi. Məzmunca satirik-yumoristik xarakterli olan qaravəlliləri bir çox hallarda dastançı aşiq və onu müşayiət edən balabançı deyirdi. Dastanın təhkiyəsində qaravəlli hadisələrin sonrakı inkişafına dinləyicinin xüsusi diqqətini cəlb etmək, həmçinin dastançı aşığa qısa zamanlı istirahət verilməsi üçün istifadə olunurdu.

XIX əsrdə Aşiq Musa, Aşiq Alı, Şəmkirli aşiq Hüseyn, Aşiq Ələsgər, Varxıyanlı aşiq Məhəmməd və b. aşıqlar tərəfindən forma və məzmun etibarı ilə zəngin dastanlar, yeni aşiq havaları əmələ gəlmişdir. Başqa tərəfdən ustad aşiq sənətkarlar özlərindən əvvəlki dövrdə də yaranmış olan dastanları da cılamış, bir sıra hallarda onların yeni qollarını yaratmışdılar.

Şirvan Azərbaycanın coğrafi baxımdan, həmçinin tarixi baxımdan mərkəzi bölgəsidir. Şirvan bölgəsində yaranan xalq yaradıcılığının nümunələri tarixi-mədəni mühitdən asılı olaraq məxsusi səciyyəvi xüsusiyyətlər qazanmışdır. Şirvan ərazisi bütün mədəni özünəməxsusluğuyla folklor mühiti təşkil etməkdədir [14].

Diqqətəlayiq haldır ki, epos poetikasının universal qanunauyğunluğu Şirvan aşiq mühiti üçün səciyyəvidir. Dastançılıq ənənəsinin əsas göstəricilərindən biri də "ənənəvi tematikadır". Şirvan zonasında biz "ənənəvi tematikası" onun yaratmış olduğu dastanlarda aydın formada müşahidə edirik. Bir çox dastanlar klassik dastan müvəllərlə üst-üstə düşməsə belə, onun mətnləri başlıca göstəriciləri etibarı ilə "ənənəvi tematikası" qoruyurlar. Nümunə olaraq, Aşiq Əhmədın yaratmış olduğu "Aşiq Bilal" dastanı onun əsas dastan yaradıcılığının zirvəsi hesab edilir. Orijinal süjeto sahib olan bu mətn, adından da görüldüyü kimi, Şirvan aşiq zonasının çox görkəmli nümayəndəsi hesab edilən Aşiq Bilala həsr edilmişdir. Dastanda Aşiq Bilal ilə bağlı maraqlı bioqrafik faktlar epikləşdirildiyinə görə, mətnin mövzusu orijinaldır. Lakin, Aşiq Əhməd sənətkarlığı özünü əsasən onda büruzə vermişdir ki, orijinal bir mövzunu dastanların süjetinin ənənəvi tematikasına və ənənəvi süjet sxemina yerləşdirə bilib.

Dastançılıq ənənəsinin digər bir özünəməxsusluq göstəricisi də "ənənəvi kompozisiya"dır. Qeyd etmək lazımdır ki, dastan kompozisiyası dastançılıq ənənəsinin əsas ünsürlərindən biridir. Onun daşlaşmış sabit qurum elementləri mövcuddur. Şirvan mühitindəki dastanlarda dastan kompozisiyasının sabit elementləri hər zaman qorunmaqla yaradıcı formada inkişaf etdirilmişdir.

Şirvan məktəbində dastançılıq ənənəsinin 2 təzahür qatını aydın formada müşahidə edirik:

- Azərbaycan epik düşüncəsinin Şirvan zonası üçün məxsusi olan dastançılıq ənənəsi;

- Mühitdəki dastançılığın novator xüsusiyyətləri.

Bu mühitin dastançılığı Azərbaycan-türk dastançılıq ənənələrinin xarakterik xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etdirir.

Şirvan-aşiq məktəbinin layiqli nümayəndələrindən biri Aşiq Əliağa Şirvanlıdır. Sənət şəcərəsinə görə, Şirvan ustaları nəslinə aid Aşiq Əliağa müasir Şirvan aşiq sənət yolunun ən mükəmməl bədii ənənələrini davam etdirdiyinə diqqət çəkir. Aşiq Əliağa yaradıcılığında müasir Şirvan aşıqlarına xas olan saz, söz və ifa ənənələrini davam etdirmiş və bu möhtəşəm irsi zənginləşdirmişdir. Onun yaradıcılığının diq-

qətcəkən məqamlarından biri də Şirvanın şeirlə ifadə olunan təbii gözəlliyi, insan mənəviyyətinin gözəlliyi və sənət gözəlliyi, onları ən nikbin və mükəmməl tərifləyərək harmoniya yaratmasıdır [11, s.32].

Şirvan aşiq məktəbi müəyyən aspektlərdən öyrənilsə də, bu sənət ocağının epik əsəri, şeiri, mənəvi dəyərlərin fəlsəfi və estetik konteksti az öyrənilmişdir. Aşiq Əliağanın poeziyasına diqqət yetirsək, estetik duyğu ilə əxlaq duyğusunun vəhdət təşkil etdiyi aydın olar. Aşıqların əsərlərində Şirvan aşiq məktəbi üçün ənənəvi olaraq qala, harba-zorba, aşiq dəyişikliyi misraları da var. Şeirlərdən görüldüyü kimi, Aşiq Əliağa Şirvanı ürəkəndən sevirdi, onun bərəkətli çöllərini, qayalı qayalarını, yüksək dağlarını, eləcə də Vətən lütfünü, Vətən övladlarının qonaqpərvərliyini və səxavətini tərifləyirdi [3, s.15].

Zəngin ifaçılıq repertuarına, bədii və yaradıcılıq potensialına malik olan Şirvan aşıqlarının sənəti Qərbi aşiq sənətindən müəyyən fərqliliklərlə fərqlənirdi, bu da bəzən 20-ci əsrin Azərbaycan folklorunda Şirvan aşiq sənətinə birmənalı münasibət yaratmışdı. 1960-cı illərə qədər repressiya qurbanı olduğu üçün bəzi aşiq ustalarının, xüsusən də müasir Şirvan aşıqlarının ustadı sayılan Aşiq Mirzə Bilalın adı çəkilməmişdir. Lakin mədəni mühitində uğur qazanan, klassik muğam, rəqs və klassik şeir ənənələrindən bəhrələnən və bir çox cəhətdən başqa mühit aşıqlarından fərqlənən bu Şirvan aşıqlarının görkəmli nümayəndəsi zəngin bədii irs qoyub getdi. Aşiq dastanının repertuarında qeyd olunan mənbələrdən şagirdlərinin, qohumlarının və pərəstişkarlarının sözlərindən aydın olur ki, Aşiq Bilal ən azı, qırx il Şirvan məcmuələrindən tanıdığı əlliyyə yaxın dastanı oxuyub.

Şirvan bölgəsinə səfərləri zamanı Bilalın repertuarında oxunan demək olar ki, bütün dastanları toplayan tədqiqatçı-alim Seyfəddin Qəniyev Aşiq Mirzə Bilalın ifa etdiyi dastanları dörd qrupa bölməyi məqsəduyğun hesab edir. Belə bir bölgünün Şirvan dastanı üçün tipik olduğunu xatırladır:

1. Azərbaycan xalq dastanları;
2. Azərbaycanın xalq dastanlarının Şirvan variantı;

3. Şirvan aşiq mühitində formalaşan dastanlar;

4. Aşiq Mirzə Bilalın dastanları.

Tədqiqatçının topladığı xatirələrdən aydın olur ki, Aşiq Bilal el məclislərində meydan suladığı 40 il müddətində Azərbaycanın dastanlarından əsasən, aşağıda göstərilənləri ifa edərmiş: “Abbas və Gülgöz”, “Qurbanı”, “Tahir və Zöhrə”, “Leyli və Məcnun”, “Seyfəlmülk”, “Əsli və Kərəm”, “Məsum və Diləfruz”, “Koroğlu”, “Aşiq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Seydi və Pəri”, “Alıxan-Pəri”, “Valeh və Zərnigar”, “Əmrah”, “Novruz” [7, s.144].

Vüqar Mahmudov 3 noyabr 1970-ci ildə Şamaxının Şıxızərli kəndində anadan olmuşdur. Şirvan aşiq məktəbinin məşhur ustalarından biri olan Aşiq Mahmud Ələsgəroğlunun birinci övlədidir. Şamaxı musiqi məktəbini, sonar isə Azərbaycan Dövlət İncənət Universitetini bitirmişdir. Yeniyyətəliyindən qərmon ifaçısı olaraq tanınmışdır. O, atasının vəfatından sonra Aşiq Mahmudun saz sənətini yaşatmışdır.

Şirvan aşiq mühitinin tanınan simalarından biri olan Aşiq Vüqar Mahmudov Rusiya, Türkiyə, Fransa, Xorvatiya, İran, İsveçrə və digər ölkələrdə konsertlər vermişdir. Onu sadəcə Azərbaycanda deyil, həmçinin Türkiyədə, Gürcüstanda, Orta Asiya respublikalarında, İranda da bir sənətkar olaraq yüksək dəyərləndirmişlər. O, bir çox Avropa ölkələrində ölkəmizin mədəniyyətini ləyaqətlə təmsil etmiş, sazımızın şöhrətini daha çox ucaltmışdır. Vüqar Niftəliyev 10 yanvar 2018-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Zahidov Xaniş Şamaxı rayonunda anadan olmuşdur. Onun babası, anası, nənəsi sinədəftər, el şairi olan əmisi Şirsoltan Zahidov öz dövrünün ən məşhur aşıqlarından olmuşdur. O, aşiq sənətinin özünəməxsus sirlərini ilkin olaraq əmisindən öyrənsə də, müəyyən müddət sonra Aşiq Abbasın yanında şagirdlik etmişdir. Təxminən 10 dastanın, 400-dən çox şeirin müəllifidir. O, dövlət tədbirlərində yaxından iştirak etmiş və müxtəlif mükafatlara layiq görülmüşdür. Nəburi kəndində yaratmış olduğu “Sazçı qızlar” adlı ansambli Bakı şəhərində keçirilən bir çox müsabiqələrin iştirakçısı olmuşdur [13].

Nəticə / Conclusion

Azərbaycanda xalq arasında dastançı aşıqlarının özünəməxsus nüfuzları var. Aşiq ədəbiyyatını tədqiq edən bir çox alimlər epik ifaçılıq, epik yaradıcılıq məharəti, qabiliyyəti olan bu aşıqları, yəni “dastançı aşıqlar”ı ənənəvi klassifikasiyasında fərqləndirməyin vacibliyini də vurğulamışlar.

Dastan- həcminə görə şifahi xalq ədəbiyyatında ən böyük epik əsərdir. Zəngin mədəniyyətə, qədim tarixə malik olan bu janr başqa-başqa dövrlərdə müxtəlif terminlər vasitəsilə adlandırılmışdır: “Oğuznamə”, “Hekayə”, “Boy”, “Qissə”, “Nağil”, “Əhvalat” və s. Azərbaycanın aşiq ədəbiyyatında vaxtilə şair-aşıqlar tərəfindən bir çox xalq dastanları yaradılmışdır. Bu dastanlar sujet quruluşuna, fərdi ifaçılıq xüsusiyyətlərinə əsasən bir-birindən fərqlənir. Sırf bu cəhətlərdən əmələ gələn xüsusiyyətlər müxtəlif aşiq mühitinin yaranmasına səbəb olub. İstər bizim xalqımız, istərsə də digər xalqların ək-

səriyyətinə dastanların yaranması, günümüzə gəlib çatması həmin ölkələrdə yaşamış dastan bilicilərinin sayəsində olmuşdur.

Şirvan folklor mühitində aşiq dastançılığı ənənələri çoxəsrlik tarixə sahibdir. Şirvanda dastançılığın “ənənəvi tematikası, ənənəvi kompozisiya fəndləri”, “ənənəvi dili” formalaşmış və başqa mühitlərə də öz təsirini göstərmişdir.

Xalq dastanı elə bir tərbiyə məktəbidir ki, həmin məktəbi yaradan sənətkarların özünəməxsus fitri istedadı, həmçinin, davranış üsulları, vokal instrumental ifaçılığı, şirin söhbət etmək məharət tələb edir. Son əsrlərdə Şirvan bölgəsində yaşamış şair aşıqlar tərəfindən dastanlar, şeirlər, deyişmələr, əhvalatlar yaranmışdır. Uzun illər boyu xalqın yaddaşından bəhrələnib gələn dastanlarda vətənpərvərlik, qəhrmanlıq, ailə-məişət, islami dəyərlərin təbliğində aşiq sənətinin əvəzsiz xidmətləri olub.

Ədəbiyyat / References

1. Abdullayev T. Getməz qulaqlardan səsi Şakirin. “Mədəni həyat”, 2014, № 4.
2. Azərbaycan dastanları. Bakı: “Çaşıoğlu”, 2004.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası (Şirvan folkloru). Bakı: “Səda”, 2005.
4. Fərəcov S. Unudulmaz aşiq-xanəndə: Aşiq Şakir haqqında. “Mədəniyyət” qəzeti, 2014, 14 may.
5. Qəhrəmanova M. Şirvanlı Aşiq Əliağanın irsinin poetik təəcəssümü. Bakı: Folklorşünaslıq məsələləri.
6. Qəniyev S. Şirvanlı Aşiq Mirzə Bilal. Bakı: “Nurlan”, 2003.
7. Qəniyev S. Şirvanlı Aşiq Ağalar. Bakı: “Elm və təhsil”, 2011.
8. Qurbanqızı Z. Ozan-aşiq mədəniyyəti milli varlığımızın ən mötəbər qaynağıdır. Bakı: “Respublika” qəzeti, 2019, 30 iyun, №139.
9. Nəbiyev A. “Azərbaycan aşiq məktəbləri”. Bakı, 2004.
10. Sayılov Q. Şirvan aşıqları. Bakı: Araz, 2007.
11. Səfərova A. Aşiq Şəmşirin anadan olmasının 120 illiyinə həsr olunmuş “Aşiq sənətinin tarixi inkişaf yolları və Aşiq Şəmşir mərhələsi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları”. Bakı: “Nurlan”, 2013.
12. http://enene.musigi-dunya.az/ashiq_snt.html
13. <https://shamakhi-encyclopedia.az/asiq-xanis/>
14. <https://shamakhi-encyclopedia.az/sirvan-asiqlari/>
15. <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://shamakhiencyclopedia.az/sirvanasiqlari/&ved=2ahUKEwiN1evT4r3zAhUnRTABHYLkC6oQFnoECACQAQ&sqi=2&usq=A0vVaw2XJxzmA WAPoWiG7Irpz6m>

Эпические традиции ширван-ашугской школы

Садагет Аскерова

Литературный музей имени Низами Гянджеви НАНА, Азербайджан.

E-mail: Sedaqet_askerova.73@mail.ru

Резюме. Сага, считающаяся высшим жанром ашугского искусства, отразила все особенности этого искусства. Контекст, инвариант, импровизация, вариант и т.д., относящиеся к другим видам искусства, основанным на устной традиции. Понятия относятся к списку основных понятий повествовательной культуры. Эти присущие традиции повествования концепции вращаются вокруг понятия «рассказчик ашуг». Среди ашугских художественных школ Азербайджана ширванские ашуги выделяются своими особенностями. Это различие находится в масштабе различий между городской и сельской культурой. Ашугская культура Ширвана тесно связана с искусством мугама. Все выступления начинаются с «пишрава». Каждый из стихов состоит из предложений мугама. Это свидетельствует о том, что ашугская школа Ширвана тесно связана с городской культурой. Исполнение балабана, зурны, саза и нагары напоминает большой ансамбль. Ашугские слова четко произносятся, что приближает их к искусству мугама. Те, которые написаны по слогам, играют с сазом, а те, что написаны со сновидениями, играют с тарой. Ашуги из Ширвана веками жили традицией и довели ее до наших дней. Этот древний вид искусства, существовавший в районе Ширвана, сыграл большую роль. В исследуемой статье «дастан» исследован как главная черта ашугского искусства. Устная передача различных жизненных событий от поколения к поколению привела к созданию и развитию саги как жанра. В последнее время ашуги, проживающие в Ширванской области, создали стихи, рассказы, былины и изменения различного характера.

Ключевые слова: ашугская поэзия, сага, ашугская школа, ширванские ашуги